

УДК 355:316.35

Стереотипи військовослужбовців-жінок про армію та військову службу

Ю.А. КАЛАГІН

Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, Україна,
E-mail: kalagin_y@ukr.net**Авторське резюме**

Сучасні збройні сили характеризуються посиленням процесу фемінізації. Це об'єктивний процес фемінізації суспільства, що характеризується посиленням ролі і впливу жінки у збройних силах.

Гендерні стереотипи досліджуються в рамках теорії гендеру. Сьогодні до основних напрямків дослідження гендеру відносяться: дослідження еволюції гендеру, дослідження стратифікаційної функції гендеру, дослідження гендеру як культурного символу.

У Збройних силах України дослідження проблеми фемінізації збройних сил з ряду причин не отримало належної підтримки і розвитку. Окремі аспекти гендерних проблем в армії вивчалися у Національній Академії оборони України, Харківському університеті повітряних сил імені Івана Кожедуба, Академії військово-морських сил імені П. С. Нахімова.

Метою статті є доведення результатів дослідження розповсюдження гендерних стереотипів у Збройних силах України.

Соціологічне дослідження було проведено згідно з планом наукової роботи Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба. Основна гіпотеза дослідження полягала в тому, що серед військовослужбовців-жінок має місце поширення гендерних стереотипів інноваційного характеру, які стверджують конструктивну роль жінки в армії.

Аналіз результатів дослідження показав, що серед військовослужбовців-жінок не поширені стереотипи про патріархальні погляди щодо присутності жінок в армії. Результати дослідження показали поширення гендерно-детермінованих стереотипів, які структурують військову діяльність на чоловічу і жіночу. Стереотипи, що заперечують виділення у військовій діяльності відмінностей для чоловіків і для жінок, також поширені серед військовослужбовців-жінок. Аналіз результатів дослідження дозволив виявити нову групу респондентів, які поділяють стереотипи про домінуючу роль жінки в армії.

Ключові слова: збройні сили, професійна армія, функції гендерних стереотипів, військовослужбовці-жінки, демократичні гендерно-детерміновані стереотипи, стереотипи гендерні недетерміновані.

Stereotypes of women soldiers about army and military service

YU. A. KALAHIN

Kharkiv Kozhedub air force university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: kalagin_y@ukr.net

Abstract

Modern armed forces are characterized by increasing feminization process. This is an objective process of feminization of society characterized by increasing role of women in the armed forces.

Gender stereotypes are studied in the theory of gender. Today, the main areas of research include gender: a study of the evolution of gender, stratification research function of gender, the study of gender as a cultural symbol.

The Armed Forces of Ukraine study the problem of the feminization of the armed forces for a number of reasons, did not receive adequate support and development. Some aspects of gender issues in the military studied at the National Defence Academy of Ukraine, Kharkiv University of Air Force Ivan Kozhedub, academies Navy named after PS Nakhimov.

The aim of the paper is bringing research results dissemination of gender stereotypes in the Armed Forces of Ukraine.

Case studies were conducted according to the plan of scientific work Kharkiv Air Force University named after Ivan Kozhedub. The main hypothesis of the study was that among women soldiers is a distribution of gender stereotypes innovative character, claiming constructive role of women in the military.

Analysis of the results of the study showed that among women soldiers are not common stereotypes of patriarchal views on the presence of women in the military. The results showed dissemination of gender-determined stereotypes that structure the military activity in male and female. Stereotypes denying the allocation of military activity differences for men and women, are also common among women soldiers. Analysis of the results of the study revealed a new group of respondents who share the dominant stereotypes about the role of women in the military.

Keywords: armed forces, professional army, function of gender stereotypes, military- women, democratic deterministic gender stereotypes, gender stereotypes are not deterministic.

Постановка проблеми. Сучасні збройні сили більшості країн світу вже немислимі без представниць прекрасної статі. Згідно з даними Організації у справах жінок у Збройних Силах країн НАТО, кількість військовослужбовців-жінок в арміях альянсу за останні 5 років зросла в 10 разів і досягла на теперішній час більше 300 тис. чол. [1]. У Збройних Силах України проходять службу та працюють понад 47 тисяч жінок [2]. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву про необхідність залучення жінок на військову службу в якості повноправних суб'єктів військової діяльності. Жінки вмійють служити і складають реальну конкуренцію багатьом чоловікам на таких посадах у збройних силах як лікарі, юристи, фінансисти, зв'язківці, психологи, соціологи та ін. Процес фемінізації збройних сил триває. Фемінізація армії є специфічною частиною об'єктивного процесу фемінізації суспільства і виражається посиленням ролі і впливу жінки у збройних силах, а також функціонально залежністю останніх від ступеня реалізації особистісного потенціалу військовослужбовцями-жінками.

Разом з цим, для оптимальної інтеграції жінок у військові колективи необхідні адекватні гендерні стереотипи, що поширюються в армійському середовищі. Традиційні (патріархальні) стереотипи, котрі домінували в минулому і мають місце бути сьогодні, не сприяють, а навпаки ускладнюють інтеграцію жінок у збройні сили. Тому сьогодні актуальним стає не лише дослідження, наскільки стійкі традиційні (патріархальні) стереотипи в армії, а й виявлення, формування і прийняття нових стереотипів, які виступають каталізатором інтеграції жінок у збройних силах.

Аналіз досліджень і публікацій. Гендерні стереотипи досліджуються в рамках теорії гендеру. Сьогодні до основних напрямків дослідження гендеру відносяться: дослідження еволюції гендеру, дослідження стратифікаційної функції гендеру, дослідження гендеру як культурного символу.

Еволюція гендеру досліджується, поперше, як соціально детермінований процес на макрорівні, тобто формування гендеру у процесі соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації. По-друге, як соціально детермінований процес на мікрорівні, тобто гендер конструюється самими індивідами – на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і ролей з відповідними атрибутами (одягом, зовнішністю, манерами поведінки і т. д.). По-третє, фізіологічно детермінований процес, тобто вважається, що фізіологія людини абсолютно чітко визначає чоловічі і жіночі соціальні ролі, психологічні характеристики, сфери професійної діяльності. Дослідження стратифікаційної функції

припускає, що гендер виступає однією з основ соціальної стратифікації. У цьому випадку вивчаються особливості гендерної стратифікації. Розуміння гендеру як культурного символу пов'язано з тим, що приймається аксіома – стать людини має не тільки соціальну, фізіологічну, але й культурно-символічну інтерпретацію, відтворену в культурі через символіку чоловічого або жіночого начала. Таким чином, виникає символічний сенс «жіночого» і «чоловічого» [3-5].

«Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів» – так звучить тема дисертаційного дослідження Вілкової Олени Юріївни (2005 рік) [6]. Вона проаналізувала сучасні теорії дослідження соціального явища гендерного стереотипу, визначила його сутність і механізми виникнення та функціонування, встановила критерії визначення гендерного стереотипу як конструктивного або деструктивного. Здійснила порівняльний аналіз змісту статевої ролі поведінки в дореволюційний, радянський і пострадянський періоди та визначила характер функцій гендерних стереотипів за різних історичних умов. Але для розв'язання актуальних проблем сьогодення необхідно досліджувати характер функцій гендерних стереотипів у різних сферах професійної діяльності людини, тому що вони виступають елементом механізму моделювання відносин з співробітниками.

Фемінізація збройних сил актуалізувала дискусію про становище жінок в армії, і, відповідно, викликала наукову потребу в переоцінці колишніх уявлень про місце жінок і їх ролі. Вивчення фемінізації армії активно проводиться в Російській Федерації. Спектр таких досліджень досить широкий і включає всі напрямки дослідження гендеру. У тому числі досліджуються: динаміка тендерної структури російської армії (Ж. В. Гербач) [7], мотиви професійної діяльності військовослужбовців-жінок (І. С. Ковальчук) [8], гендерні контракти (Н. І. Непочетая) [9], соціальна політика в армії (І. Ю. Суркова) [10], гендерні відносини військовослужбовців через їх статусні позиції в армійському середовищі (Н. В. Шумакевіч) [11]. У Збройних силах України інша картина. У нашій країні дослідження проблеми фемінізації збройних сил з ряду причин не отримало належної підтримки і розвитку, хоча актуальність такого дослідження ні в кого не викликає сумніву. Окремі аспекти гендерних проблем в армії вивчалися у Національній Академії оборони України, Харківському університеті Повітряних сил імені Івана Кожедуба, Академії військово-морських сил імені П. С. Нахімова [12-15].

Метою дослідження є доведення результатів дослідження за темою: «Жінки у Збройних силах України», яке проводилося на кафедрі

психології та педагогіки Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба у 2012 – 2013 роках, було присвячено вивченню стереотипів військовослужбовців-жінок про армію та військову службу.

Виклад основного матеріалу. Соціологічне дослідження було проведено згідно з планом наукової роботи Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба.

У ході дослідження перевірялася гіпотеза про те, що серед військовослужбовців-жінок має місце поширення гендерних стереотипів інноваційного характеру, які стверджують конструктивну роль жінки в армії. Гіпотеза ґрунтувалася на тому, що оскільки дані жінки обрали основним видом своєї професійної діяльності військову службу, то це є наслідком прийняття ними гендерних стереотипів про позитивну роль жінки в армії. Соціологічне дослідження з метою вивчення гендерних стереотипів військовослужбовців-жінок у Збройних силах України було проведено у харківському, чугуївському та дніпропетровському гарнізонах у травні-червні 2012 року. Було опитано 87 військовослужбовців-жінок. Вік респондентів: 19-22 роки – 35%, 23-26 років – 39%, 27-30 років – 17%, 31-40 років – 7% та 41-45 років – 2%.

Збір соціологічної інформації здійснювався методом аналізу есе на тему: «Жінки в армії: за і проти». Авторами есе були наші респонденти: військовослужбовці-жінки.

Алгоритм аналізу матеріалів дослідження ґрунтувався на тому, що гендерні стереотипи військовослужбовців-жінок повинні відбивати можливі підстави інтеграції жінок в армію. У ході попереднього етапу дослідження було встановлено, що таких підстав існує три групи: патріархальні гендерно-детерміновані стереотипи, демократичні гендерно-детерміновані стереотипи, гендерно недетерміновані стереотипи.

Аналіз результатів дослідження показав, що серед військовослужбовців-жінок не поширені стереотипи про патріархальні погляди щодо присутності жінок в армії. Такий результат цілком очікуваний, логічно пояснюється. Наші респонденти – військовослужбовці-жінки, які добровільно вступили на військову службу і природно, що вони не поділяють патріархальні погляди про місце жінки в армії. Але результати дослідження показали, що такі стереотипи живуть в армійському середовищі. Найбільш типові відповіді представників даної групи були наступні: «... у військовому середовищі жінок, як військовослужбовців чоловіки не сприймають взагалі. ...армія це чоловіча робота». (Стиль, орфографія, мова відповідає такі, які надали респонденти).

В армії має місце нав'язування військовослужбовцям-жінкам думки про домінуючу

роль військовослужбовців-чоловіків. Наш респондент так пише: «...нас роблять слабкою статтю, нам вбивають в голову, мовляв «ви не зможете робити того, що роблять чоловіки, писати папірці – ось ваша робота».

Результати дослідження показали поширення гендерно-детермінованих стереотипів, які структурують військову діяльність на чоловічу і жіночу. Найбільш типові відповіді представників даної групи були наступні: «... в армії є багато професій, де жінки набагато краще за чоловіків виконують роботу; ... чоловіки – фізична, а жінки моральна сила армії; ... на посадах, де потрібні кропотливість, усидливість без жінок не обійтись».

До даної групи належать 57% військовослужбовців-жінок.

Стереотипи, що заперечують виділення у військовій діяльності відмінностей для чоловіків і для жінок, також поширені серед військовослужбовців-жінок. Найбільш типові відповіді представників даної групи були наступні: «... не має різниці хто ви, жінки чи чоловіки – ви військовослужбовці; ... організація служби кожного дня не робить відмінностей між чоловіками та жінками».

До даної групи належать 25% військовослужбовців-жінок.

Аналіз результатів дослідження дозволив виявити нову групу респондентів, які поділяють стереотипи про домінуючу роль жінки в армії. Найбільш типові відповіді респондентів: «... жінка – більш витриваліша ніж чоловік; ... жінка – більш терпеливіша; ... жінка – більш уважніша; ... жінка – більш цілеспрямована; ... жінка – здатна краще засвоювати інформацію; ... жінка – сильніша за чоловіків морально; ... жінка одночасно може робити дві справи, а чоловік тільки одну ... не всі чоловіки здатні виконувати свої обов'язки на рівні з жінками».

В аргументах про провідну роль жінки в армії наводяться не тільки причини суб'єктивного характеру, а й об'єктивного. Наприклад: «... Чоловіки вимирають, спиваються, сидять по тюрмам, тому нічого не залишається як брати жінок на службу. Комусь же потрібно захищати Батьківщину. ... кожен другий «косить» від армії, а дівчата навпаки дуже хочуть служити, складається уявлення, що чоловіки стали жіночніше, а жінки навпаки».

До даної групи належать 12% військовослужбовців-жінок.

У цьому випадку ми спостерігаємо практичну реалізацію прогнозів наукових фантастів 40-х років минулого сторіччя про висунення жінок на домінуючі військові ролі. У цих творах жінок часто зображають на командних посадах, а в деяких випадках це супроводжується і повною десеґрегацією чоловіків та жінок, наприклад, як це показано у фільмі «Зоряний десант», де ніхто з героїв не виявляв докорів сові-

сті при роздяганні або прийнятті душу з особою іншої статі.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів дослідження гендерних стереотипів, поширених серед військовослужбовців-жінок, дозволив виділити три групи.

Перша група – гендерно-детерміновані стереотипи, які структурують військову діяльність на чоловічу і жіночу. Гендерно-детерміновані стереотипні уявлення, в рамках яких професійні можливості військовослужбовців жіночої статі визнаються вище від можливостей чоловіків, у певних видах військово-професійної діяльності виявлено у 57% військовослужбовців-жінок. В основі даних стереотипів лежить уявлення про те, що жінки-військовослужбовці більш конкурентоздатні в тих видах військово-професійної діяльності, де необхідні певні особистісні якості (увага, посидючість, витримка, пунктуальність, чутливість, креативне мислення і т.д.). До даних видів військово-професійної діяльності не належать бойова діяльність (управління операціями і бойовими діями, безпосередня участь в операціях і бойових діях, виконання диверсійних операцій в тилу ворога і т.д.), яка пов'язана з фізичними переваженнями.

Автор дотримується позиції, що наявність військовослужбовців-жінок з гендерно-детермінованими стереотипами в сучасних умовах сприяє більш ефективній організації військової служби. Стереотипи даного виду відповідають оптимальній моделі збройних сил для України початку XXI століття. Для такої армії характерно розширення функцій від зовнішніх, пов'язаних виключно з веденням бойових дій, до внутрішніх функцій, не пов'язаних з веденням бойових дій. Для армії України сьогодні – це ліквідація наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, боротьба з тероризмом і наркоторгівлею і т.д.

Друга група – стереотипи, які заперечують виділення у військовій діяльності відмінностей для чоловіків і для жінок. Гендерно-ідентичні стереотипи, які заперечують структурування військової діяльності на чоловічу і жіночу, поширені серед 25% військовослужбовців-жінок. На нашу думку, гендерно-ідентичні стереотипи стверджують інноваційні поведінкові практики у військових колективах. Такі практики припускають високий розвиток як андрогенних, так і маскуліних соціально-психологічних якостей військовослужбовців не залежно від статі. Це більшою мірою має бути характерно для військовослужбовця армії майбутнього – професійної армії. Критерієм виділення якої виступає рівень професійної майстерності

особового складу. У професійній армії кожен військовослужбовець – фахівець вищої кваліфікації, необхідні для військовослужбовця особистісні якості у нього сильно розвинені, він (незалежно від статі) однаково ефективний на будь-якій посаді. Це характерно для ідеальної моделі армії.

Третя група – стереотипи про домінуючу роль жінки в армії. Як показують результати дослідження, 18% військовослужбовців-жінок в даний час можна віднести до цієї групи. Наявність стереотипів про те, що сучасний чоловік нездатний бути ефективним військовослужбовцем, якісно виконувати службові обов'язки, стійко переносити труднощі і позбавлення військової служби, свідчать про наявність кризових явищ в сучасному українському суспільстві. На жаль, це наша дійсність. Дане явище характерне для реальної моделі армії України.

Всі три групи гендерних стереотипів детермінують той чи інший тип відносин між військовослужбовцями-чоловіками і військовослужбовцями-жінками. Природно, що найбільш сприятливі відносини розвиваються на основі стереотипів другої групи, що заперечують виділення у військовій діяльності відмінностей для чоловіків і для жінок. Але сьогодні їх розділяє незначна частина військовослужбовців. Прийняття таких стереотипів армійським середовищем – справа майбутнього, коли буде втілена в реальність ідеальна модель армії України. Сьогодні актуальним є поширення у військових колективах гендерно-детермінованих стереотипів, які структурують військову діяльність на чоловічу і жіночу. Дані стереотипи детермінують розвиток таких відносин у військовому колективі, які ґрунтуються на прийнятті більшої ефективності військовослужбовців-жінок, але на певних посадах у військах.

Актуальним є й блокування поширення в армійському середовищі і стереотипів про домінуючу роль жінки в армії. Такі стереотипи детермінують негативне ставлення з боку військовослужбовців-жінок до військовослужбовців-чоловіків. Це породжує конфліктні відносини у військовому колективі і негативно позначається на рівні бойової готовності підрозділів.

Аналіз результатів дослідження довів складність та багатогранність досліджуваної проблеми. Природно, що отримані результати дослідження вимагають подальшого уточнення. Перспективним напрямком теоретичного та експериментального пошуку можуть бути: вивчення гендерних відмінностей у представників різних армійських соціальних груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Nielsen V. Women in uniform / V. Nielsen // NATO Review. – Brussels, 2011. – Vol. 49. – P. 27-35;
2. Біла книга 2013. Оборонна політика України Міністерство оборони України / за ред. П. В. Лебедева. – К.: МОУ, 2012. – 97с.;
3. Введение в гендерные исследования / под. ред. С. В. Жеребкина. – Х.: ХЦГИ; СПб: «Алетейя», 2001. – Ч. 1. – 708 с.
- Введение в гендерные исследования / под. ред. С. В. Жеребкина. – Х.: ХЦГИ; СПб: «Алетейя», 2001. – Ч. 2. – 991 с.
5. Воронина О. А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований: курс лекций / О. А. Воронина. – М.: МЦГИ, 2001 – 415 с.
6. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Олена Юріївна Вілкова. – К., 2005. – 232 с.
7. Гербач Ж.В. Динамика тендерной структуры российской армии: дисс... д-ра социол. наук: 22.00.04 / Жанетта Валентиновна Гербач. – Ростов-на-Дону, 2010. – 457 с.
8. Ковальчук И.С. Мотивация профессиональной деятельности военнослужащих-женщин вузов МО РФ: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Ирина Сергеевна Ковальчук. – М., 2004. – 202 с.
9. Непочетая Н.И. Гендерный контракт женщин на военной службе в России: история и современность в социологическом освещении: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Наталья Ивановна Непочетая. – СПб., 2004 – 255 с.
10. Суркова И.Ю. Социальная политика в армии: гендерный контекст / И.Ю. Суркова. – Саратов: Научн. кн., 2006. – 204 с.
11. Шумакевич Н.В. Гендерный аспект военной реформы: дисс... канд. социол. наук: 22.00.04. / Наталья Владимировна Шумакевич. – Саратов, 2002. – 267 с.
12. Калагін Ю. Майбутній лейтенант Оксана Іваненко / Ю.А. Калагін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 200-204.
13. Калагін Ю.А. Адаптація жінки-військовослужбовця до умов армійської служби / Ю.А. Калагін // Матеріали науково-практичної конференції «Філософія виживання. Жінка і сучасний світ». – Х.: ХДМУ, 2003. – С. 16.
14. Куценко В.О. Гендерний аспект у сфері захисту суспільства. Філософсько-методологічний аналіз / В.О. Куценко. – Севастополь: СВМІ ім. П.С. Нахімова, 2006. – С. 64.
15. Куценко В.О. Гендерний аспект у сучасній військовій справі / В.О. Куценко // Вісник СевНТУ. Сер. Соц. філософія. – 2012. – Вип. 126. – С. 77- 85.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2014

REFERENCES:

1. Nielsen V. Women in uniform. NATO Review. Brussels, 2011. Vol. 49. P. 27-35
2. Bila kniga 2013. Oboronna politika Ukraїni Ministerstvo oboroni Ukraїni [Defence Policy of Ukraine Ministry of Defense of Ukraine]. Kiiв: MOU, 2012. 97p.
3. Vvedenie v gendernye issledovaniya [Introduction to Gender Studies]. Khar'kov: KhTsGI; SPb: «Aleteiya», 2001. 708 p.
4. Vvedenie v gendernye issledovaniya. [Introduction to Gender Studies]. Khar'kov: KhTsGI; SPb: «Aleteiya», 2001.991 p.
5. Voronina O. A. Teoretiko-metodologicheskie osnovy gendernykh issledovaniy : kurs lektzii [Theoretical and methodological basis of gender studies: lectures]. M.: MTsGI, 2001. 415p.
6. Vilkoval Olena Yuriivna. Konstruktivni ta destruktivni funktsii gendernykh stereotipiv [Constructive and destructive features of gender stereotypes]. K., 2005. 232 p.
7. Gerbach Zhanetta Valentinovna. Dinamika tendernoi struktury rossiiskoi armii [Dynamics of the Russian army tender structure]. Rostov-na-Donu, 2010. 457 p.
8. Koval'chuk Irina Sergeevna. Motivatsiya professional'noi deyatel'nosti voennosluzhashchikh-zhenshchin vuzov MO RF [Motivation professyonalnoy activities voennosluzhaschyh-women universities in Defense Ministry]. M.: 2004. 202 p.
9. Nepochetaya Natal'ya Ivanovna. Gendernyi kontrakt zhenshchin na voennoi sluzhbe v Rossii: istoriya i sovremennost' v sotsiologicheskom osveshchenii [Gender contract voennoy women in service in Russia : History and Present in sotsyolohycheskom osveshenyy]. –SPb., 2004, 255 p.
10. Surkova I. Yu. Sotsial'naya politika v armii: gendernyi kontekst [Social policy in the army gender context]. Saratov: Nauchnaya kniga, 2006. 204 p.
11. Shumakevich Natal'ya Vladimirovna. Gendernyi aspekt voennoi reform [Gender dimension of military reform] : dis... kand. sots. nauk: 22.00.04. Saratov, 2002. 267 p.
12. Kalagin Yu. Maibutnii leitenant Oksana Ivanenko [Future Lieutenant Oksana Ivanenko]. Sotsiologiya: teoriya, metodi, marketing. 1999. № 2. P.200 – 204
13. Kalagin Yu. A. Adaptatsiya zhinki-viis'kovosluzhbvtsvya do umov armiis'koї sluzhbi [Adaptation female soldier to the conditions of military service]. Materiali naukovopraktichnoi konferentsii. Filosofiya vizhivannya. Zhinka i suchasnyi svit. Kharkiv : KhDMU. 2003. P. 16.
14. Kutsenko V. O. Gendernii aspekt u sferi zakhistu suspil'stva. [Filosofs'ko-metodologichnii analiz Gender aspects in the protection of society. Philosophical and methodological analysis]. Sevastopol': SVMi im. P.S. Nakhimova, 2006. P. 64.

15. *Kutsenko V. O. Gendernii aspekt u suchasni viis'kovii spravi [Gender aspects in modern warfare]. Sotsial'na filosofiya. Visnik Sev.NTU. 2012. Vip. 126. P. 77– 85.*

Калагін Юрій Аркадійович - доктор соціологічних наук, доцент, професор
Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба
Адрес: 61043, м. Харків, вул. Сумська, 77/79
E-mail: kalagin_y@ukr.net.

Kalahin Yuriy Arkadevich – doctor of social sciences, associate professor, Full Prof.
Kharkiv Kozhedub air force university
Address: 77/79, SumskaStr., Kharkov, 61043
E-mail: kalagin_y@ukr.net.